

11

סיפורו של ה"קורפוס חסידיקום"

בברלין, בראשית המאה העשרים, נקש איש צעיר על דלתו של מרטין בובר. היה זה ש"י עגנון בן העשרים וחמש, שהגיע זה עתה מארץ ישראל ובא לפגוש במי שקיווה שיהפוך למורו ורבו, מרטין בובר הנערץ. בובר היה אז בשנות השלושים לחייו, וכבר הספיק להתפרסם כאיש רוח בולט. עד מהרה גלשו שיחותיהם לנושא שהסעיר את בובר כל חייו – סיפורי חסידים. בובר ראה בעגנון "נציג אותנטי" של יהדות גליציה החסידית ושתה בצמא את סיפורי החסידים שסיפר לו. לימים סיפר עגנון כיצד אחר כל סיפור שסיפר בעל פה היה בובר – להפתעתו של עגנון – מוצא את הסיפור באחד מספרי השבחים החסידיים שהיו בספרייתו.

המפגש ביניהם הניע את הניסיון החשוב ביותר עד היום למפעל איסוף מקיף של הסיפור החסידי. ה"קורפוס חסידיקום" נועד להיות אוסף שיטתי ומקיף של אוצרות הסיפור החסידי. כישלונה של תוכנית ה"קורפוס" מורגש אצל כל שוחריו של הסיפור החסידי. קשה להתמצא, קשה לדעת מה מקור קדום, מה חיקוי מאוחר. לסיפור החסידי לא היתה כתובת – עד לאחרונה. אך בל נקדים את המאוחר.

ב־1922 פגשו השניים בברלין את ביאליק כדי להוציא לאור בהוצאת "דביר" אסופות של אוצרות הרוח היהודיים. יחד עם ביאליק התגבשה תוכנית ה"קורפוס", וביאליק התנבא כי זהו "ספר לאלף שנים", שיצליח אף יותר מ"ספר האגדה" שלו. מאה דולרים הוענקו מיד לבובר ולעגנון, והעבודה החלה. הסיפורים שהשניים קיבצו נאספו בביתו של עגנון, והוא טרח על עיבודם הסופי. כעבור שנתיים הכרך הראשון, מביין ארבעה מתוכננים, כבר היה קרוב לסיומו. אולם אז אירע האסון. שרפה כילתה את ביתו של עגנון בשעה שהוא עצמו היה מאושפז בבית החולים. אשתו וילדיו ניצלו בנס, אולם מרבית כתביו, ובתוכם גם ה"קורפוס חסידיקום", אבדו בלהבות. עגנון הרצוף אמר נואש, וזמן קצר אחר כך אף עלה סופית לארץ ישראל. מי שניסה לעודד את השניים לשוב ולהקים את מפעל האיסוף היה הפילוסוף פרנץ רוזנצוויג, שכתב להם: "רק המוות מוחק, האש אינה מוחקת". אולם לאחר עשור של ניסיונות להחיות מחדש את המפעל, הכריז ביאליק על סופו של המיזם. למרות הכישלון המשיכו בובר ועגנון לעסוק בסיפורי חסידים, כל אחד בנפרד. "אור הגנוז", ילקוט הסיפורים החשוב של בובר, נבנה על שרידים מן ה"קורפוס". לאחר מותו פירסמה בתו של עגנון את "סיפורי הבעש"ט" שאביה הכין, ככל הנראה כקובץ הראשון שהיה אמור לפתוח את סדרת כרכי הקורפוס. פרשה זו כולה מתוארת בהרחבה בספרו של דן לאור, "ש"י עגנון – היבטים חדשים".

ההבדל הרב בין "אור הגנוז" של בובר ל"סיפורי הבעש"ט" של עגנון מעיד על כך שאולי שיתוף הפעולה ביניהם נכשל גם בשל חילוקי דעות מהותיים יותר. בובר, כידוע, עיבד את הסיפורים החסידיים והעניק להם נופך קיומי, רומנטי ואוניברסלי. עגנון

נטה אל הקוטב ההפוך: הוא הקפיד לא לשנות כמעט את לשונם המקורית והקשה לקריאה של הסיפורים שאסף. הוא דאג לצרף מקורות מדויקים, ולא חשש להותיר את הרושם המיסטי של הסיפור בלי לפרשו.

הנה דוגמה: בקונטרס "בית צדיקים" (הנספח לספר נפלאות היהודי, תרס"ח) מופיע סיפור קטן. הבעש"ט בשיחתו עם תלמידו החשוב, ר' מאיר מרגליות, מזכיר לו כיצד התבונן בו עוד כשהיה ילד קטן. ר' מאיר הילד עמד אז על השולחן והפליא לדרוש לפני הציבור. איש אחד לכוש פֶּעֶלֶץ, מעיל, שעמד ונעץ את עיניו בילד, עורר את חשדה של אם הילד, והיא מיהרה לחטוף את בנה ולהצניעו. היה זה הבעש"ט שהתבונן עמוקות במי שעתיד להיות תלמידו הנודע. הנה הסיפור בלשונו המקורית של המספר, אחיינו של ר' מאיר:

פעם אחת אמר הבעש"ט ז"ל לדודי הגאון מורינו מאיר ז"ל: "מאיר'ל, אתה זוכר באותו השבת שהתחלת חומש, ועמדת על השולחן ואמרת הדרשה, ובית אביך היה מלא מפה לפה עם אנשים, מה היה אז?" אמר (ר' מאיר): "אני זוכר היטב. אמי באה פתאום לביתי וחטפה אותי מעל השולחן באמצע הדרשה. ואמר לה אבי: 'מפני מה את[ה] חוטפת) כעת את הילד באמצע הדרשה?' השיבה לו: 'איש אחד לכוש פעלץ עומד ולוטש עיניו מאוד על הילד.' והיתה יראה, כי הוא (הילד) היה יפה תואר ויפה מראה להפליא. אמר לו הבעש"ט: "אני הייתי האיש. אור גדול ורב השפעת עליך בהביטי אז עליך. אם לא היתה אמך חוטפת אותך, יודע אני מהטוב שהיה לך יותר ויותר."

נסכם את הסיפור כך: אמו של הילד, שחששה ממבטו של האיש הזר והמשונה – כנראה בשל עין-הרע שבדבר – סילקה את ילדה המוכשר מן המקום. בכך מתברר כי אירעה החמצה – הבעש"ט זיהה אז את תלמידו לעתיד ו"השפיע עליו שפע" באותם הרגעים, שהתקצרו באופן בלתי צפוי. הרקע המיסטי – שלפיו מזהה הבעש"ט על ידי כוחותיו הנסתרים את הילד ומעניק לו "שפע" – הוא שהביא את בובר ועגנון לנסח באופן שונה את סופו של הסיפור באופן התואם את תפיסותיהם השונות. הנה כך מופיע סופו של הסיפור בספריהם:

עגנון:

"אור גדול ורב השפעתי עליך בהביטי אז עליך ואילו לא חטפה אותך אמך (בלשון המקור – 'אם לא היתה אמך חוטפת אותך' – ז"ק) יודע אני מהטוב שהיה לך יותר ויותר."

(סיפורי הבעש"ט, עמ' 98, בצירוף הפניה מדויקת אל המקור בספר בית צדיקים)

בובר:

"בשעות כאלה יכול המבט לזרוע אור גדול בתוך הנשמה. אבל פחד הבריות מקים מחיצות בפני האור."

(אור הגנוז, מהד' תשס"ה, עמ' 60 בסוף המהדורה צין בובר את שם הספר ושנת ההוצאה: "קבוצת יעקב תרנ"ג". ציון זה שגוי)

עגנון משאיר את לשון המקור כמעט ללא שינוי. זוהי לשונה של הכתיבה הרבנית הקשה והמגושמת, שאינה מובנת כל כך לקורא ממוצע: "הטוב שהיה לך יותר ויותר". גם המסר נותר בציטוט העגנוני בלתי ברור ועטוף במיסטיות ובפלא. בניגוד לכך, בובר מדלג מיד אל אותן תפיסות קיומיות שכל כך אהב: המבט הבין-אישי זורע אור בתוך הנשמה. הפחד והניכור עומדים כמחיצה בפני האפשרות לדיאלוג ולמפגש אני-אתה הרה משמעות. כדי להדגיש את המסר הקיומי, מטשטש בובר את לשון המקור, ומכיוון שלא ייחס חשיבות לכך, הוא מוסיף ברישול מקור שגוי, כלאחר יד. אודה ולא אבוש כי אוהב אני בדרך כלל את הפרשנות החמה והקיומית של בובר, וספרו "אור הגנוז" מאיר את דרכי שנים רבות. הסיפור החסידי זקוק לפרשנויות, גם אישיות וגם אוניברסליות. אולם ראוי לזכור את הפער שבין פרשנות למקור. פרשן ובאר ככל שתרצה, אולם הקפד להביא מקור ברור ואפשר לקורא לחזור אל המקור שממנו יצאת לדרכך. לא כדאי לנסות ולהכריע, שהרי קשה לביית את הסיפור החסידי. דרכים רבות וקריאות שונות מתאפשרות בו, ואין לי ספק כי מחלוקת עגנון-בובר זו, מחלוקת של אמת היא. לשם שמים.

כפי שהוזכר בהקדמה, זכיתי לערוך עם חברי את מפעל הכינוס וההנגשה "זושא". במפעל זה אנחנו מנסים להלך בין הטיפות גם במחלוקת זו: מחד גיסא, אנו מותירים את המסר המיסטי חשוף, בלי לנסות לפרשו, וגם מקפידים לחפש את המקור לסיפור, לצטטו ולהביאו. בכך אנחנו תלמידיו של עגנון. מאידך גיסא לכל סיפור אנחנו מקפידים להוסיף לתועלת הקוראים פרשנות קיומית, פסיכולוגית ואוניברסלית, כפי שהורה מורנו בובר. באיזון שבין מורים אלו אנו מנסים להעניק בית לסיפור החסידי ולתת לו

כתובת. ביום השקתו של "זושא" זכינו לאחוז – עם נשיא המדינה
– בשרידיו המפויחים של ה"קורפוס", וחשנו את האחריות
והשליחות שבהמשכו של מפעל חשוב זה.